

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.003>

УДК 346.12:+347.725: 347.121.2

О.А. БЕЛЯНЕВИЧ, д-р юрид. наук, проф., професор кафедри цивільного права і процесу
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

 orcid.org/0000-0002-2590-2807

ПРО СПОСОБИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ МІНОРИТАРНОГО АКЦІОНЕРА У ПРОЦЕДУРІ ПРИМУСОВОГО ВИКУПУ АКЦІЙ

Ключові слова: міноритарний акціонер, примусовий викуп акцій, спосіб захисту, справедлива компенсація, визнання права.

Досліджено проблему вибору належного та ефективного способу захисту прав міноритарного акціонера у процедурі примусового викупу акцій на основі актуальної правозастосовної практики господарських судів. Наголошено на тому, що вирішення цієї проблеми має ґрунтуватися на: розумінні обов'язковості відчуження акцій міноритарним акціонером (економічно слабшим суб'єктом), що передбачено ст. 65-2 Закону України від 17.09.2008 № 514-VI «Про акціонерні товариства», як атипової для сучасного цивільного та господарського законодавства договірної конструкції; розгляді захисту прав міноритарного акціонера за обов'язкового продажу акцій не тільки в контексті захисту його права власності, але й в ширшому — як захисту його суб'єктивного корпоративного права, оскільки правовим наслідком такого продажу є не тільки припинення його права власності у вузькому сенсі, але й припинення його корпоративного права у суб'єктивному розумінні як права особи бути учасником товариства (юридичної особи). Аргументовано, що визнання права позивача на отримання справедливої компенсації за примусово продані акції є належним та ефективним способом захисту прав та законних інтересів міноритарного акціонера. Відповідачем за позовом про визнання права на отримання міноритарним акціонером компенсації за акції, відчужені під час здійснення обов'язкового продажу відповідно до ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», є емітент акцій.

Вступ. Процедуру примусового викупу акцій особою (особами, що діють спільно), яка прямо або опосередковано стала власником домінуючого контрольного пакета акцій, у міноритарного акціонера (далі сквіз-аут) було запроваджено у корпоративне законодавство України Законом від 23.03.2017 № 1983-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах».

Ухвалення цього Закону спрямовано на імплементацію Директиви № 2004/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21.04.2004 щодо пропозицій про поглинання у рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та на виконання п. 1 Плану заходів щодо виконання у 2013 році Загальнодержавної

Цитування: Беляневич О.А. Про способи судового захисту прав міноритарного акціонера у процедурі примусового викупу акцій. *Економіка та право.* 2022, № 2. С. 3—12. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.003>

програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.03.2013 № 157-р.

Угода про асоціацію, ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейськими співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», є частиною українського законодавства. Відповідно до ст. 480 Угоди додатки і протоколи до цієї Угоди є її невід'ємною частиною. Додатком XXXIV до Глави 13 «Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди передбачено, що Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства Європейського Союзу про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит у встановлені додатком терміни. У цьому додатку наведено й згадану Директиву 2004/25/ЄС про поглинання.

Ухвалення Закону України від 23.03.2017 № 1983-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» є змістовною імплементацією положень Директиви 2004/25/ЄС про пропозиції поглинання. Тому для доктринального та цільового тлумачення, а також застосування норм ст. 65-2 Закону України від 17.09.2008 № 514-VI «Про акціонерні товариства» щодо вибору ефективного способу захисту, до уваги мають братися також положення зазначеної Директиви, зокрема один із її загальних принципів: «за умови, якщо особа отримує право контролю над компанією, інші власники цінних паперів повинні бути захищені» (п. «а» ч. 1 ст. 3 «Загальні принципи»).

Як вбачається зі змісту Пояснювальної записки до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» (реєстр. № 2302а-д від 28.04.2016), воля законодавця полягає в тому, що процедура сквіз-ауту:

- захищає міноритарного акціонера, якому пропонується продати належні йому акції за справедливою ціною;

- вирішує проблему паритетного врахування інтересів власників великих пакетів акцій і міноритаріїв, оскільки у випадку придбання акціонером домінуючого пакету акцій міноритарні акціонери *de facto* повністю виключаються із процесів корпоративного управління, зокрема ухвалення рішень на зборах.

Аналіз наукових джерел. Проблема забезпечення реалізації та захисту прав та законних інтересів міноритарних учасників акціонерного товариства є однією з головних для корпоративного законодавства України. До цієї проблеми зверталися у своїх працях Ю.Є. Атаманова, О.В. Кологойда, Л.М. Дорошенко, Ю.М. Жорнокуй та інші автори, водночас було напрацьовано доволі ґрунтовні методологічні підходи до її вирішення насамперед у контексті допустимості примусового позбавлення міноритарних акціонерів права власності в контексті практики застосування Європейським Судом з прав людини норм ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та ст. 41 Конституції України. Якщо науковці загалом згодні в тому, що позбавлення акціонерів права власності на акції шляхом застосування процедури сквіз-ауту є допустимим задля забезпечення публічних інтересів у корпоративному секторі економіки та можливе винятково на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права, то питання способів захисту прав міноритарного акціонера залишається дискусійним у науковому середовищі, та не втрачає актуальності, адже застосування норм ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» господарськими судами як виняткова правова проблема Верховним Судом остаточно поки що не вирішена.

Метою статті є обґрунтування визнання права на отримання справедливої компенсації за примусово продані акції належним та ефективним способом захисту прав міноритарного акціонера у процедурі примусового викупу акцій.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» особа, яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, або будь-яка її афілійована особа, або уповноважена особа (далі заявник вимоги) протягом 90 днів з дня подання повідомлення відповідно до ч. 2 цієї статті та за умови виконання нею дій, передбачених стат-

тею 65 або 65-1 цього Закону, має право надіслати до товариства публічну безвідкличну вимогу про придбання акцій в усіх власників акцій товариства. У разі подання до товариства публічної безвідкличної вимоги всі акціонери акціонерного товариства, крім осіб, що діють спільно із такою особою, та її афілійованих осіб, і саме товариство зобов'язані у безумовному порядку продати належні їм акції цього товариства заявнику вимоги. З точки зору економічної доцільності примусовий викуп акцій повинен дозволяти завершити процес консолідації акцій акціонерного товариства в руках домінуючого акціонера на умовах, максимально вигідних як для набувача, так і для міноритарних акціонерів [1, с. 79].

Отже, законодавець встановив безумовний обов'язок міноритарних акціонерів здійснити відчуження належних їм акцій, правовим наслідком якого є припинення участі в акціонерному товаристві. Визнання законодавцем обов'язковості продажу акцій означає також, що міноритарний акціонер як економічно слабка сторона відносин, що виникають у процедурі сквіз-ауту, позбавлений можливості узгодження умов такого продажу, тобто дії принципу свободи договору в таких відносинах немає.

Статтею 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» не визначено способів захисту прав міноритарних акціонерів у випадку порушення проведення процедури сквіз-ауту, зокрема стосовно визначення ціни обов'язкового продажу. Проте відсутність у законодавчому акті (Законі України «Про акціонерні товариства») спеціального способу захисту права міноритарного акціонера під час проведення процедури сквіз-ауту, не повинна призводити до неможливості відновлення порушеного права, тому у разі вибору ефективного способу захисту цих прав необхідно виходити з такого.

Обов'язковість відчуження акцій міноритарним акціонером (економічно слабшим суб'єктом корпоративних відносин), передбачена ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», є атиповою для сучасного цивільного та господарського законодавства. Обмеження принципу свободи договору допускаються законодавцем здебільшого для економічно сильнішого контрагента з метою подолання диспропорцій (нерівності) договірних можливостей сторін. Господарський ко-

декс України від 16.01.2003 № 436-IV (далі ГК України) дає недвозначну та просту відповідь, якого саме суб'єкта господарювання і за яких умов може бути примушено до укладання договору певного виду. Визначені в ст. 179 ГК України випадки є винятком, завжди *мають розглядатися* як виняток із загального правила про свободу договору та повинні міститися в імперативних нормах законів у вигляді позитивних зобов'язувань. Загальними положеннями Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV (далі ЦК України) можливості примусу до встановлення договірних відносин не передбачено. Цим диктуються і актуалізуються особливі підходи до вибору та оцінки ефективного способу захисту прав та законних інтересів акціонерів у процедурі сквіз-ауту.

В економічному сенсі створення акціонерного товариства загалом, як і формування його статутного капіталу за рахунок вкладів засновників та учасників зокрема, є особливим правовим засобом реалізації приватної власності, однією з форм інвестування. Корпоративне право будь-якого акціонера, зокрема міноритарного, обумовлюється його фактичною (такою, що відбулася) майновою участю в капіталі товариства [2, с. 21—22].

За визначенням ч. 1 ст. 167 ГК України корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що охоплюють правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

У теорії корпоративного права традиційно звертається увага на комплексний (змішаний) характер корпоративних прав, зокрема:

- суб'єктивне корпоративне право — це право конкретної особи, яка має правовий зв'язок із корпорацією, будучи її учасником, одержувати певні блага [3, с. 188];
- корпоративні права учасників господарського товариства визначаються їхньою майновою участю в статутному капіталі товариства і надають їхньому суб'єкту певний комплекс правомочностей майнового та немайнового характеру [4, с. 70—88];
- корпоративні права — це сукупність правових можливостей учасника певної юридичної

особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою [5, с. 261];

- корпоративні права є складною сукупністю прав, які спрямовані на реалізацію інвестиційного інтересу учасника [6, с. 26].

З огляду на це захист прав міноритарного акціонера за обов'язкового продажу акцій варто розглядати не тільки в контексті захисту його права власності, але й в ширшому — як захисту його суб'єктивного корпоративного права. Слід звернути увагу на те, що і в Директиві 2004/25/ЄС про пропозиції поглинання (ст. 5 «Захист міноритарних акціонерів, обов'язкова пропозиція купівлі та справедлива ціна», ст. 15 «Право скуповування цінних паперів») вживається як термін «справедлива (найвища) ціна», так і термін «компенсація», яку оферент може запропонувати у вигляді цінних паперів, грошових коштів або поєднання того й іншого.

Забезпечення можливості примусового викупу акцій може відповідати інтересам суспільства. Проте ця процедура, як і будь-який інший спосіб примусового відчуження об'єктів права власності, має застосовуватись у виняткових випадках задля досягнення легітимної мети та з дотриманням балансу інтересів усіх акціонерів, зокрема щодо виплати власником домінуючого контрольного пакета акцій компенсацій міноритарним акціонерам у розмірі справедливої вартості належних їм акцій (Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (далі КГС ВС) від 12.01.2021 у справі № 914/1804/18).

Обов'язковий продаж міноритарним акціонером усіх належних йому акцій призводить не тільки до припинення його права власності у вузькому сенсі, але й до припинення його корпоративного права у суб'єктивному розумінні як права особи бути учасником товариства (юридичної особи).

Тому міноритарний акціонер у процедурі сквіз-ауту має право не просто на отримання певної «покупної» ціни за відчужувані в обов'язковому порядку (по суті, примусово) акції, а саме на справедливую компенсацію втрати ним

свого корпоративного права, яке охоплює і майнові, і немайнові (організаційні) права, а тим самим — і втрати правової можливості задовольнити свій інвестиційний інтерес шляхом участі у конкретному акціонерному товаристві.

З огляду на це вважаємо, що міноритарний акціонер може домагатися в судовому порядку визнання за ним не просто права на компенсацію як такого, а права на компенсацію саме за найвищою (справедливою, за термінологією Директиви 2004/25/ЄС) ціною акції у конкретному визначеному судом розмірі.

Відповідно до ч. 3-4 ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їхньої вартості.

Відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення у жодному разі не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Судова практика Європейського Суду з прав людини (далі ЄСПЛ) розглядає принцип пропорційності як невід'ємну складову верховенства права, зокрема і за тлумачення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод¹.

Одним із важливих елементів дотримання критерію пропорційності під час втручання в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації.

¹ Позбавлення майна може бути виправданим лише у випадку, якщо буде показаний *inter alia* «інтерес суспільства» та «умови, передбачені законом». До того ж будь-яке втручання у право власності обов'язково повинно відповідати принципу пропорційності. Як неодноразово зазначав Суд, «справедливий баланс» має бути дотриманий між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Пошук такого справедливого балансу пролягає через всю Конвенцію... необхідний баланс не буде дотриманий, якщо особа, про яку йдеться, несе «індивідуальний і надмірний тягар» (Рішення ЄСПЛ у справі «Трегубенко проти України» від 02.11.2004).

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ умови компенсації примусового відчуження активів, згідно з положеннями національного законодавства, є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на особу (власника) (Постанова КГС ВС від 18.02.2021 у справі № 908/3492/19).

Конституційним засадам захисту права власності відповідають положення Цивільного кодексу України (ст. 321, 353). Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності (ч. 1 ст. 386 ЦК України).

Зазначені приписи покладають на державу позитивні зобов'язання забезпечити непопушність права приватної власності та контроль за винятковими випадками позбавлення особи права власності не тільки на законодавчому рівні, а й під час здійснення суб'єктами суспільних відносин правореалізаційної та правозастосовчої діяльності. Обмеження позитивних зобов'язань держави лише законодавчим врегулюванням відносин власності без належного контролю за їхнім здійсненням здатне унеможливити реалізацію власниками належних їм прав, що буде суперечити зазначеним нормам Конституції України та Конвенції (п. 7.5 Постанови Великої Палати Верховного Суду (далі ВП ВС) від 24.11.2020 у справі № 908/137/18).

Завданням суду є захист порушеного права. Згідно з ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ (далі ГПК України) завданням господарського судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам

справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 13)².

Під ефективним поновленням треба розуміти реальний позитивний вплив судового рішення про задоволення позову на виявлену під час судового розгляду обставину порушення / невизнання / оспорення або запобігання виникненню спору щодо права, на захист якого було подано позов³.

У Постанові ВП ВС від 14.05.2019 у справі № 910/16744/17 зазначено, що «порушенням вважається такий стан суб'єктивного права, за якого воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право особи зменшилося або зникло як таке; порушення права пов'язано з позбавленням можливості здійснити, реалізувати своє право повністю або частково» (п. 5.5).

Загальні норми про способи захисту цивільних прав та інтересів, зокрема й учасників корпоративних відносин, викладено в ч. 2 ст. 16 ЦК України, ч. 2 ст. 20 ГК України. В обох кодексах перелік способів захисту порушених прав та інтересів не є вичерпним. Спеціальні способи захисту корпоративних прав визначаються законами України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-ХІІ та «Про акціонерні товариства». Можливість застосування іншого, ніж встановлений законом, способу захисту, впливає із норми ч. 3 ст. 16 ЦК України (суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором). Як зазначається у ч. 2 ст. 16 ЦК України, ст. 20 ГК України, способом захисту цивільних прав та інтересів / прав суб'єктів господарювання є визнання права.

² Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора).

³ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 28.01.2021 у справі № 908/1833/19.

Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що «як захист права розуміють державно-примусову діяльність, спрямовану на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною... Спосіб захисту втілює безпосередню мету, якої прагне досягнути суб'єкт захисту (позивач), вважаючи, що таким чином буде припинене порушення (чи оспорювання) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав» (п. 49 Постанови ВП ВС від 27.11.2018 у справі № 905/2260/17).

Частина 1 ст. 5 ГПК України встановлює, що здійснюючи правосуддя, господарський суд захищає права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Стаття 5 ГПК доповнюється положеннями абз. 12 ч. 2 ст. 16 ЦК України, згідно з яким суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках⁴.

Верховний Суд визначив спосіб захисту цивільного права чи інтересу як дії, що спрямовані на попередження порушення або на відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного цивільного права чи інтересу. Спосіб захисту цивільного права чи інтересу має бути доступним та ефективним⁵.

Водночас «реалізуючи визначене у ст. 55 Конституції України право на судовий захист, звертаючись до суду, особа наводить у позові

власне суб'єктивне уявлення про порушене право чи охоронюваний інтерес та спосіб його захисту, що не вимагає їх формулювання дослівно тими словосполученнями, які застосував законодавець у статті 16 ЦК України. Головним є змістовне наповнення обраного позивачем способу захисту, яке визначається судом з прийняттям до уваги його правових обґрунтувань» (курсив наш — О.Б.) (п. 43 Постанови Верховного Суду від 18.09.2020 у справі № 916/1423/18).

Застосування будь-якого способу захисту цивільного права та інтересу має бути об'єктивно виправданим та обґрунтованим. Судовою практикою також сформульовано правові позиції щодо критеріїв ефективності способу захисту права:

- застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорювання. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорювання та спричиненим цими діями наслідкам⁶;

- ефективним є такий спосіб захисту, який би гарантував припинення порушення його права власності та відновлення цього права без ускладнень діями чи бездіяльністю відповідача, або який би передбачив належне відшкодування за порушення вказаного права⁷.

З урахуванням практики ЄСПЛ (п. 145 Рішення від 15.11.1996 у справі «Чахал проти

⁴ У редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 у справі № 310/11024/15-ц.

⁶ Пункт 58 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 22.10.2019 у справі № 923/876/16. Подібні висновки сформульовано також, зокрема, у постановах Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2018 у справі № 338/180/17, від 11.09.2018 у справі № 905/1926/16, від 30.01.2019 у справі № 569/17272/15-ц, від 02.07.2019 у справі № 48/340.

⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2018 у справі № 399/142/16-ц (п. 42). Водночас суд посилається на розуміння ефективного захисту в широкому сенсі, що застосовується в практиці ЄСПЛ: Європейський суд з прав людини неодноразово, аналізуючи національні системи правового захисту на предмет дотримання ст. 13 Конвенції, вказував, що для того, аби бути ефективним, національний засіб юридичного захисту має бути: незалежним від будь-якої вжитої на розсуд державних органів дії, безпосередньо доступним для тих, кого він стосується (див. рішення від 06.09.2005 у справі «Гурепка проти України»); «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема у тому сенсі, щоби його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави (див. рішення від 10.12.1996 у справі «Аксой проти Туреччини»); спроможним запобігти виникненню або продовженню стверджуваного порушення чи надати належне відшкодування за будь-яке порушення, яке вже мало місце (див. рішення від 26.10.2000 у справі «Кудла проти Польщі», від 16.08.2013 у справі «Гарнага проти України»).

Об'єднаного Королівства» та п. 75 Рішення від 05.04.2005 у справі «Афанасьєв проти України») суди дійшли висновку, що «в кінцевому результаті ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення — гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту)»⁸.

Отже, під час оцінювання ефективності обраного позивачем способу захисту у справі про обов'язковий продаж акцій необхідно виходити з того, що:

- на державу покладається обов'язок забезпечити захист права міноритарного акціонера незалежно від того, чи закріплений в Законі України «Про акціонерні товариства» спеціальний спосіб захисту у відносинах, що виникають у процедурі сквіз-аут;

- законом визначено право міноритарного акціонера на отримання найбільшої ціни за акції за обов'язкового продажу акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій;

- з огляду на економічну нерівність учасників відносин сквіз-ауту міноритарний акціонер не може впливати на визначення ціни акцій під час їхнього обов'язкового продажу, крім того, існує ймовірність недобросовісної поведінки особи, яка володіє домінуючим контрольним пакетом акцій і яка є економічно сильнішою, опосередкованої рішенням наглядової ради емітента;

- на міноритарного акціонера, який не має можливості вплинути на визначення ціни акцій, може бути покладено непропорційний тягар у зв'язку з примусовим відчуженням належних йому акцій (п. 7.22, 7.24, 7.28, 7.35, 7.37 Постанови ВП ВС від 24.11.2020 у справі № 908/137/18), зокрема витрати на судовий збір за вимогами майнового характеру, оплата експертизи, правової допомоги, пересилання про-

цесуальних документів за кордон, нотаріальне посвідчення перекладу іноземними мовами тощо;

- оскільки норма ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» не визначає спеціальних способів захисту прав міноритарних акціонерів, права та інтереси яких були порушені примусовим викупом акцій за ціною меншою за їхню ринкову вартість, то особи, які вважають, що їхні права та інтереси на акції було порушено вчиненням такого правочину, можуть самостійно обирати між визначеними нормативними приписами способами їхнього захисту (курсив наш — О.Б.) (п. 7.36 постанови ВП ВС від 24.11.2020 у справі № 908/137/18).

У науковій літературі звертається увага на те, що:

- визнання права є універсальним способом захисту, який може бути застосований практично в усіх видах цивільних правовідносин, і його реалізація усуває невизначеність у правовідносинах;

- визнання права в сучасних правових реаліях може охоплювати не тільки констатацію вже наявного права, але й встановлення права;

- визнання права може бути реалізованим лише у юрисдикційному (судовому) порядку, що виключає можливість його застосування шляхом самозахисту [7, с. 283—286].

У процесуальному сенсі позов про визнання має на меті підтвердження того, що вже існує в сфері цивільного обороту конкретної особи, в сфері його цивільних відносин. Відповідно, позов про визнання є позовом «про судові підтвердження» [8, с. 322—324].

Ситуацію юридичної невизначеності видно і в нормах ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», оскільки вони не встановлюють спеціальний спосіб захисту прав міноритарного акціонера в умовах юридичної та фактичної нерівності відносин сквіз-ауту. Тому можна вважати релевантним для відносин сквіз-ауту висновок ВП ВС про те, що «визнання права як у позитивному значенні (визнання існуючого права), так і в негативному значенні (визнання відсутності права і кореспондуючого йому обов'язку) є способом захисту інтересу позивача у правовій визначеності (п. 6.12 Постанови ВП ВС від 19.01.2021)»⁹.

⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 у справі № 910/3009/18 (п. 63).

⁹ Схожу позицію сформульовано Великою Палатою Верховного Суду в інших справах, зокрема: «вимога про визнання боргу безпідставним є вимогою про визнання відсутності права відповідача donarraxувати обсяг спожито-

Отже, вимога про визнання права позивача на компенсацію за примусово продані акції у визначеному розмірі є належним та ефективним способом захисту позивача в умовах юридичної невизначеності.

Щодо питання про належного відповідача за позовом про визнання права позивача на компенсацію за примусово продані акції варто звернути увагу на таке.

Відповідачами є особи, до яких пред'явлено позовну вимогу, перелічені у ч. 2 ст. 4 ГПК України. Зазвичай відповідачем є особа, яка перебуває з позивачем у матеріальних правовідносинах і є носієм відповідного обов'язку.

Встановлений в ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» *порядок здійснення обов'язкового продажу акцій може бути визначений як послідовна сукупність дій окремих суб'єктів цих відносин* (мажоритарного акціонера, акціонерного товариства, депозитарної установи), а кожна така дія є правовідношенням із визначеним змістом (правами та обов'язками його сторін): повідомлення про набуття права власності на домінуючий контрольний пакет акцій, розміщення товариством повідомлення на вебсайті, затвердження товариством ринкової вартості акцій товариства, подання власником домінуючого контрольного пакета акцій публічної безвідкличної вимоги та інші дії відповідно до зазначеної статті.

Цими діями утворюється юридичний склад процедури сквіз-ауту у вигляді окремих юридичних фактів, дефектність одного з яких впливатиме на правомірність всієї процедури обов'язкового продажу.

Такий юридичний склад охоплює «різні за вольовим фактором та правовими наслідками фактичні обставини, зокрема, не тільки дії особи, прямо спрямовані на набуття й одночасне припинення цивільних прав та обов'язків, але й включають акт органу юридичної особи» [9, с. 499].

Ця теза про юридичний склад може бути проілюстрована сформульованими у п. 7.24 Постанови ВП ВС від 24.11.2020 у справі № 908/137/18 критеріями правильного вирішення спорів про сквіз-аут: «У разі оскарження міноритарними акціонерами процедури при-

мусового відчуження належних їм акцій суд має встановити: 1) чи проводилась ця процедура відповідно до норм закону; 2) чи здійснювалась вона з легітимною метою, а саме чи відповідали мотиви мажоритарних акціонерів суспільним інтересам у запровадженні цієї процедури; 3) чи є запропонована міноритарним акціонерам вартість викупу акцій справедливою, та відповідно, чи дотриманий критерій пропорційності втручання у права позивачів».

З урахуванням наявної практики розгляду спорів, пов'язаних із сквіз-аутом, у літературі виділено такі групи найпоширеніших порушень:

1) відсутність у мажоритарного акціонера на момент направлення публічної безвідкличної вимоги права на проведення примусового викупу акцій (відсутність пакета акцій у розмірі, що дорівнює або перевищує 95 % акцій товариства);

2) процедурні порушення під час проведення сквіз-ауту (порушення строків подання публічної оферти, відсутність надіслання її копії акціонерам тощо);

3) порушення під час визначення та/або затвердження ціни викупу акцій (під час обирання неправильного способу оцінки та розрахунку вартості акцій, під час затвердження нагальною радою товариства вартості акцій без врахування реальних фінансових показників тощо) [9, с. 497].

Така класифікація порушень надає можливість визначити належного відповідача у конкретному правовідношенні. Наприклад, відповідачем за позовною вимогою про визнання недійсною публічної безвідкличної вимоги може бути лише особа, яка її здійснила, тобто акціонер-домінант.

Що ж стосується порушень під час визначення та/або затвердження ціни викупу акцій, то слід виходити з такого.

Відповідно до ч. 3 ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» товариство не пізніше як за 25 робочих днів з дня отримання повідомлення про набуття права власності на домінуючий контрольний пакет акцій повинно затвердити ринкову вартість акцій товариства, визначену суб'єктом оціночної діяльності відповідно до ст. 8 цього Закону, та повідомити

го природного газу та відсутності обов'язку позивачки, який кореспондує вказаному праву, з оплати боргу, що виник унаслідок donарахування. Така вимога є ефективним способом захисту інтересу позивачки в юридичній визначеності у спірних правовідносинах» (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.10.2021 у справі № 766/20797).

її особі, зазначеній у частині першій ст. 65-2 Закону.

Як вбачається зі змісту ст. 52 Закону України «Про акціонерні товариства» питання визначення та затвердження ринкової вартості акцій товариства віднесено до виняткової компетенції наглядової ради акціонерного товариства як колегіального органу, що здійснює захист прав акціонерів товариства і в межах компетенції, визначеної статутом та цим Законом, здійснює управління акціонерним товариством, а також контролює та регулює діяльність виконавчого органу. Формою волевиявлення наглядової ради як органу акціонерного товариства є відповідне рішення.

Рішення наглядової ради як органу акціонерного товариства є актами ненормативного характеру (індивідуальними актами), тобто офіційними письмовими документами, що породжують певні правові наслідки, які спрямовані на регулювання господарських відносин і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин (п. 2.12 Постанови Пленуму вищого господарського суду України від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин»).

Особа, яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, не виконує і не може виконувати повноважень наглядової ради, тому не може бути і відповідачем за позовом про визнання права на отримання компенсації за примусово продані акції.

Відповідачем у спорах про визнання недійсним рішення загальних зборів та інших керівних органів юридичної особи виступає сама юридична особа (п. 2.7 Постанови Пленуму вищого господарського суду України від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин»).

Враховуючи повноваження наглядової ради у процедурі сквіз-ауту, визначені Законом України «Про акціонерні товариства», належним відповідачем у справах, пов'язаних із за-

хистом права акціонера на справедливу компенсацію, має бути визнане саме акціонерне товариство.

Суд, розглядаючи позовну вимогу про визнання права на отримання справедливої компенсації за примусово продані у розмірі з розрахунку X грн. за одну акцію, має встановити, чи є запропонована міноритарним акціонерам вартість викупу акцій справедливою та, відповідно, чи дотриманий критерій пропорційності втручання у права позивачів. Такі дії можна вважати формою судового контролю за законністю дій товариства, а судові рішення як акт реалізації права заміняє собою рішення наглядової ради акціонерного товариства щодо встановлення ціни акції.

Задоволення такої позовної вимоги про визнання права на отримання справедливої компенсації та фіксація в резолютивній частині судового рішення висновку про визнання за позивачем — міноритарним акціонером права на компенсацію за примусово відчужені акції відповідно до встановленої судом на основі оцінки доказів справедливої (найвищої) вартості однієї акції, по суті, є підставою для визнання (встановлення судом) обов'язку акціонера-домінанта викупити акції, що належать міноритарному акціонеру, за ціною, яка встановлена рішенням суду.

Висновки. Визнання права позивача на отримання справедливої компенсації за примусово продані акції є належним та ефективним способом захисту прав та законних інтересів міноритарного акціонера під час здійснення обов'язкового продажу акцій акціонером на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, відповідно до ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства». **Відповідачем за позовом про визнання права на отримання міноритарним акціонером справедливої компенсації за примусово продані акції, відчужені під час здійснення обов'язкового продажу відповідно до ст. 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», є емітент акцій.**

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Захист прав та інтересів учасників майнових відносин: питання теорії і практики. За заг. ред. Коваль І.Ф. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 272 с.
2. Беляневич О.А., Мягкий А.В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. 320 с.
3. Корпоративне управління. За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків, 2007. 500 с.

4. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб. За наук. ред. В.Л. Яроцького. Харків: Юрайт, 2013. 272 с.
5. Кравчук В.М. Корпоративне право: наук.-практ. комент. законодавства та судової практики. Київ, 2005. 720 с.
6. Смітюх А.В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові аспекти. Одеса: Фенікс, 2018. 662 с.
7. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов. Под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. 672 с.
8. Гордон В.М. Иски о признании. Ярославль, Типография Губернского Правления, 1906. 392 с.
9. Корпоративне право крізь призму судової практики. За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ЕКУС, 2021. 512 с.

Надійшла 06.05.2022

REFERENCES

1. Zakhyst prav ta interesiv uchasnykiv mainovykh vidnosyn: pytannia teorii i praktyky. Za zah. red. Koval I.F. Vinnytsia: TVORY, 2020. 272 p. [in Ukrainian].
2. Belianevych O.A., Miahkyi A.V. Korporatyvne upravlinnia za zakonodavstvom Ukrainy: teoretyko-prykladni problemy. NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Kyiv, 2017. 320 p. [in Ukrainian].
3. Korporatyvne upravlinnia. Za red. I.V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv, 2007. 500 p. [in Ukrainian].
4. Pryvatnopravovi mekhanizmy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh prav fizychnykh ta yurydychnykh osib. Za nauk. red. V.L. Yarotskoho. Kharkiv: Yurait, 2013. 272 p. [in Ukrainian].
5. Kravchuk V.M. Korporatyvne pravo: nauk.-prakt. koment. zakonodavstva ta sudovoi praktyky. Kyiv, 2005. 720 p. [in Ukrainian].
6. Smityukh A.V. Korporatyvni prava ta korporatyvni pai (chastky): teoretyko-pravovi aspekty. Odesa: Feniks, 2018. 662 p. [in Ukrainian].
7. Har'kovskaja civilisticheskaja shkola: zashhita sub#ektivnyh grazhdanskih prav i interesov. Pod obshh. red. I.V. Spasybo-Fateevoy. Har'kov: Pravo, 2014. 672 p. [in Russian].
8. Gordon V.M. Iski o priznanii. Jaroslavl', Tipografija Gubernskogo Pravlenija, 1906. 392 p. [in Russian].
9. Korporatyvne pravo kriz pryzmu sudovoi praktyky. Za red. I.V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv: EKUS, 2021. 512 p. [in Ukrainian].

Received 06.05.2022

O.A. Belianevych

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2590-2807

ON THE REMEDIES OF THE JUDICIAL PROTECTION OF RIGHTS OF A MINORITY SHAREHOLDER IN THE PROCEDURE OF COMPULSORY SHARES REPURCHASE

Based on the relevant law enforcement practice of economic courts, the article studies the problem of choice of proper and effective remedy of a minority shareholder in the procedure of compulsory shares repurchase. It is emphasized that the resolution of this problem shall be based on: 1) the understanding of the mandatory nature of the alienation of shares by a minority shareholder (economically weaker subject), stipulated in Article 65-2 of the Law of Ukraine “On joint-stock companies”, as an atypical contract construction for modern civil and economic legislation; 2) the protection of rights of a minority shareholder in the mandatory shares repurchase should be considered not only in the context of protection of their title, but also in a more broader context — as protection of their subjective corporate right, since the legal consequence of such a sale is not only the termination of their title in a strict sense, but also the termination of their corporate right in the subjective sense as the right of an individual to be a shareholder of a company (legal person). Mandatory sale by a minority shareholder of all shares belonging to them leads not only to the termination of their title in a strict sense, but also to the termination of their corporate right in the subjective sense as the right of an individual to be a shareholder of a company (legal person). Therefore, a minority shareholder in the relations of squeeze-out is entitled not only to receiving some “purchase” price for the mandatory (in essence, compulsory) alienated shares, but also to a fair compensation of loss of their corporate right, which includes proprietary, as well as non-proprietary (organizational) rights, and thus — also the loss of legal possibility to satisfy their investment interest by way of shareholding in a particular joint-stock company. A minority shareholder may seek in court the recognition of not only the right to compensation as such, but the right to compensation at the highest (fair, in terminology of Directive 2004/25/EU) price of share in the specific amount determined by the court. It is argued that the recognition of the claimant’s right to receive fair compensation for shares sold under compulsion is a proper and effective remedy of rights and legitimate interests of a minority shareholder. The issuer of shares shall be the defendant in the lawsuit for recognition of right to receive compensation by a minority shareholder for shares alienated under mandatory sale in accordance with Article 65-2 of the Law of Ukraine “On joint-stock companies”.

Keywords: minority shareholder, mandatory repurchase of shares, remedy, fair compensation, recognition of right.